

Anneke Driessen

Hulpverlening na overstromingsrampen in het Nederlands rivierengebied

Het rivierengebied in Midden-Nederland is de laatste tijd regelmatig in het nieuws vanwege wateroverlast. Anneke Driessen beschrijft in dit artikel de ontwikkeling van de hulpverlening na overstromingsrampen in Nederland gedurende de afgelopen twee eeuwen.

Ten geleide

Begin 1995 ontsnapte het rivierengebied van Midden-Nederland ternauwernood aan een overstromingsramp toen de rivieren extreem hoge waterstanden bereikten en op enige plaatsen de dijken dreigden te bezwijken. Bovendien kreeg Limburg toen gedurende de tweede achtereenvolgende winter te kampen met wateroverlast. Het optreden van overstromingen in het Nederlandse rivierengebied werd ineens van een historisch tot een actueel verschijnsel. Vanaf het einde van de Middeleeuwen was men met dijkbreuken en rivieroverstromingen zeer vertrouwd geweest. De meeste van deze overstromingen troffen één of hooguit enkele landstreken in het rivierengebied en kregen daarbuiten weinig aandacht. Toen in de laatste decennia van de zestiende eeuw kort na elkaar enkele grote watersnoden uitgestrekte delen van het rivierengebied teisterden, ging men anders over deze rampen denken. In de tweede helft van de achttiende eeuw steeg het aantal dijkbreuken en watersnoden plotseling sterk. Daar kwam nog bij dat de kracht van de dijkbreuken zelf ook toenam en de overstromingen een steeds rampzaliger uitwerking hadden. Ze werden nu als een landelijk probleem beschouwd. Na elke grote ramp verschenen er kronieken, denkboeken en stichtelijke geschriften en ook verhandelingen over oorzaaken en bestrijding.¹

1 Dit artikel is een bewerking van hoofdstuk 4 over overstromingen en hulpverlening in: G.P. van de Ven en A.M.A.J. Driessen, *Niets is bestendig...De geschiedenis van de rivieroverstromingen in Nederland* (Utrecht 1995) 60-82, dat groten-

De bevolking stond aanvankelijk machteloos tegenover deze overstromingen, die vooral optraden ten gevolge van ijsgang op de rivieren. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw konden succesvolle tegenmaatregelen worden genomen. Ten onrechte zijn sindsdien deze watersnoden in de vergetelheid geraakt. Het waren grote rampen die eeuwenlang een donkere schaduw wierpen op het rivierengebied. Daarbij moet men

Noodsituatie bij Erichem (Land van Buren) in 1809. Uit: A.M.A.J. Driessen, *Watersnood tussen Maas en Waal. Overstromingsrampen in het rivierengebied tussen 1780 en 1810* (Zutphen 1994).

overigens niet denken aan catastrofes als de watersnoodramp van 1953, waarbij ruim 1800 mensen verdronken. Meestal vonden 'slechts' een paar tot enkele tientallen personen de dood, als er al slachtoffers vielen. De overstromingen van 1809, waarbij verspreid over het hele rivierengebied bijna 275 mensen omkwamen, vormden een uitzondering. Toch grepen ook deze rampen diep in het leven van de getroffenen in. Niet alleen waren de directe nood en overlast

groot, maar men moest zich daarna ook diep in de schulden steken om de meest elementaire herstelwerkzaamheden te kunnen bekostigen. Bovendien maakte het gevaar van nieuwe watersnoden het bestaan van de mensen onzeker. Daardoor verarmde het gehele rivierengebied.

Niet ieder deel van het rivierengebied liep bij extreem hoge waterstanden hetzelfde risico. In het Limburgse Maasdal bijvoorbeeld was de strook die zo'n anderhalve meter onder water kwam te staan, slechts vijf kilometer breed. Ook in het IJsseldal was het gevaar van watersnood niet erg groot. Ten zuiden van Deventer liep alleen het rivierdal onder. Bij een dijkbreuk in Salland stroomde het water naar het Zwarte Water af. Het meeste gevaar liepen de komgebieden in het noordoosten van de Veluwe en de veengebieden ten noorden van Zwolle. Deze kwamen bij dijkbreuken zo'n drie meter onder water te staan. Grote watersnoden deden zich uitsluitend voor in de rivierkleigebieden en de veengebieden langs Rijn, Waal en Maas. Door een opeenvolging van dijkbreuken kwam het gehele gebied onder water te staan.

deels is gebaseerd op het proefschrift van A.M.A.J. Driessen, *Watersnood tussen Maas en Waal. Overstromingsrampen in het rivierengebied tussen 1780 en 1810* (Zutphen 1994).

Bij een dijkdoorbraak gebeurde het volgende. Wanneer een dijk het begaf, stroomde het water met veel kracht door een nauwe opening het land binnen. Huizen achter het doorbraakgat werden door de stroom verbrijzeld, waarbij niet zelden hun bewoners het leven lieten. Door de kracht van het water ontstond vlak achter de doorbraak vaak een wiel. Een wiel, kolk of waai is een diep gat, dat achter de gebroken dijk door het water in het land geslagen wordt. Op enige afstand van het doorbraakgat, in de grote ruimte van het rivierenland, werd de kracht van het water gebroken. Het water kabbelde langzaam verder het land binnen. In de veengebieden verspreidde het water zich gelijkmatig over de polders. In de rivierkleigebieden werd de verspreiding van het water beïnvloed door de ligging van de kommen en oeverwallen. Via de kommen stroomde het water naar beneden af. Na enkele dagen bereikte het water het benedenste deel van de dijkkring en werd daar tegengehouden door de dijk. Vervolgens steeg het water hier. Deze stijging breidde zich langzaam naar bovenuit, waarbij ook de oeverwallen onder water kwamen te staan. Pas na enkele etmalen was een stabiele toestand bereikt. In het benedengebied van de dijkkring stonden de komgronden diep en de oeverwallen minder diep onder water. Hogerop in de dijkkring bleven de plaatsen op de hoge oeverwallen meestal droog. Verder was het van belang of een dijkbreuk boven- of benedenwaarts in een dijkkring plaatsvond. Hogerop langs de rivier zijn de waterstanden hoger zodat bij een dijkbreuk daar het benedenwaartse land dieper onder water werd gezet. Het grootste risico bij overstromingen liep de Alblasserwaard. Niet alleen ligt deze streek erg laag, maar door de afhelling van het hele rivierengebied van oost naar west liep ze bij elke dijkbreuk in de hoger gelegen delen het gevaar al het overstromingswater over zich te krijgen. De gevolgen waren rampzalig: hoogwater en langdurige wateroverlast tot ver in de zomer.

In dit artikel zal de hulpverlening na deze rampen centraal staan. De hulpverlening na vrijwel iedere grotere watersnood was tweeledig. Enerzijds bestond ze uit de verlening van noodhulp direct na het ontstaan van de ramp, anderzijds uit de structurele hulpverlening later aan particulieren voor herstel en wederopbouw of vanwege schade aan have en goed. Aan de orde zal komen wie deze hulp verleenden en hoe ze daarbij te werk gingen. Ook op de houding van de overheid en de situatie nu zal worden ingegaan.

Verlening van noodhulp

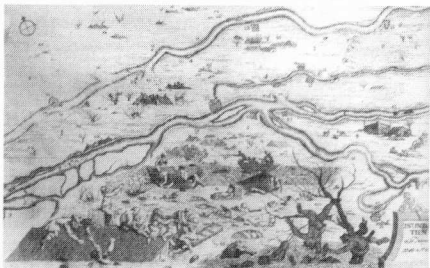
De hulpverlening aan de getroffen en was de eerste taak waarvoor men zich na een watersnood gesteld zag. Een dijkbreuk viel altijd onverwachts en de nood en ellende, zeker in de eerste dagen, kunnen moeilijk worden overschat. Allereerst moesten mensen en vee in veiligheid gebracht worden. Dit reddingswerk gebeurde meestal spontaan door particulieren uit de omgeving of door de plaatselijke overheden. De geredden, mensen zowel als vee, werden vroeger doorgaans ondergebracht bij dorpsgenoten die hoger woonden, of in de kerk. De kerk was in de meeste plaatsen het grootste openbare gebouw en was altijd op een van de hoogste punten gebouwd. Pas toen vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw de verbindingen en de verkeersmiddelen beter werden, kon men overgaan tot grote evacuaties naar steden buiten het rampgebied. De uitdeling van eerste levensbehoeften aan de getroffen en in het rampgebied zelf werd al bij de vroegst bekende overstromingen door de naburige steden en de plaatselijke of regionale overheden ter hand genomen. Brood vormde altijd het hoofdbestanddeel van hetgeen uitgedeeld werd. Er werden ook wel olie, zout, azijn, brandstof, dekens of kleren gedistribueerd, maar alleen in kleine hoeveelheden, met het oog op de kosten. De gulheid waarmee, en de duur van de periode waarin werd bedeed, wisselden van watersnood tot watersnood en verschilden zelfs per dorp. Ze waren afhankelijk van de ernst van de situatie, de gehanteerde criteria en van de beschikbare fondsen.

Reddingswerk en noodhulp bleken echter niet altijd soepel te verlopen. In 1770 werd in de Nederbetuwe naar aanleiding van eerder in dat jaar opgedane slechte ervaringen een reglement uitgevaardigd. Hierin werd, omdat er een tekort aan reddingsvaartuigen was gebleken, uitdrukkelijk bepaald dat van nu af aan elk dorp twee schuiten paraat moest houden. Evenmin waren de geestelijken of kosters allen van harte bereid geweest hun kerken open te stellen. In hetzelfde reglement werden ze nu daartoe zonder meer verplicht als de mensen of het vee niet elders ondergebracht konden worden. Dat in het bijzonder de stalling van het vee desastreuze gevolgen voor het gebouw kon hebben, dienden ze maar voor lief te nemen. Ook de omvang van de noodhulp werd nader gepreciseerd. Iedere volwassene had recht op één brood per week. Bij de uitdelingen mocht geen onderscheid worden gemaakt naar persoon of religie, wel tussen degenen die alleen bij de watersnood bedeed werden, en de permanent beedeelden. De laatsten moesten ook nu door diaconie of armbestuur worden

verzorgd. De kosten van de hulpverlening werden in eerste instantie vergoed door de overheid, maar later bij de eerstvolgende belastingheffing omgeslagen over de belastingplichtigen. Als er onder de begunstigden ook ingezetenen waren met voldoende financiële middelen, dan werden hun de kosten van het ontvangene later in rekening gebracht.

Structurele hulpverlening door particulieren in de achttiende eeuw

In de achttiende eeuw werd voor het eerst begonnen met structurele hulpverlening aan particulieren ten behoeve van wederopbouw en herstel na overstromingen. Dit was terecht, want op langere termijn is deze hulp minstens zo belangrijk als de noodhulp. De geleden schade na een watersnood was meestal groot en kon van velerlei aard zijn: vernielde of beschadigde huizen of bedrijfsgebouwen, met overslagzand overdekte grond, verliezen aan vee, voorraden, huisraad en gereedschappen, en gederfde inkomsten ten gevolge van de wateroverlast. Die schade kwam vooral hard aan bij de vele boeren die een klein bedrijf hadden. Juist

Reddingswerk na een overstroming. Detail van een gravure van J. l'Admiral uit 1741. Uit: A.M.A.J. Driessen, *Watersnood tussen Maas en Waal. Overstromingsrampen in het rivierengebied tussen 1780 en 1810* (Zutphen 1994).

omdat ze arm waren, wogen voor hen elk verlies en iedere schadepost zwaar. Het initiatief tot deze hulpverlening werd, voor zover bekend, voor het eerst na de grote watersnood van 1741 genomen door particuliere burgers in de grote Hollandse steden, die zich het lot van de getroffen en getrokken en hulpacties begonnen te organiseren. De idealen van de Verlichting, volgens welke een redelijk mens het geluk en welzijn van heel de mensheid diende te bevorderen, en ook de ontwikkeling van een nationaal besef bij de bevolking speelden daarbij een voornamelijk rol. Anders dan men nu zou verwachten, traden de hogere overheden tot het einde van de achttiende eeuw na een ramp niet op, ongeacht de omvang. De landelijke en gewestelijke overheden ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën hielden zich afzijdig. Hoewel ze er belang bij moeten hebben gehad dat geen enkel stuk van hun grondgebied in de versukkeling ge-

raakte, beschouwden ze het niet als hun taak of plicht hulp te bieden.

De initiatiefnemers van de hulpactie in 1741 waren enige aanzienlijke burgers uit Amsterdam en Rotterdam. Ze zamelden ruim f 55.000,- in en maakten afspraken met notabelen in het rampgebied over de besteding. Toen na de verlening van noodhulp nog geld over was, besloten ze dit restant te besteden aan structurele hulpverlening. Voorrang moest worden gegeven aan het herstel van de huizen en de vervanging van omgekomen vee. Bij het herstel van de huizen diende erop gelet te worden dat ze in de oude staat hersteld werden. Voor de gebieden met de best gebouwde huizen, in dit geval de Alblasserwaard, pakte dit beleid het gunstigst uit. Gelijktijdig werd de behoefte aan vee geïnventariseerd. Elk gedupeerd huishouden kwam in beginsel in aanmerking voor maximaal een of twee koeien. Eind juni, nog geen half jaar na de ramp, was het geld besteed en werd de eindbalans opgemaakt. Naar eigen schatting van de hulpverleners werden tenminste 10.000 noodlijdenden in meer dan 100 dorpen geholpen met eerste levensbehoeften of bouwmaterialen. Circa 400 huizen werden herbouwd of hersteld en ruim 150 stuks vee aangekocht. Na de overstromingen van 1764, 1770-71 en 1781 vonden eveneens hulpacties plaats. Opvallend bij die eerste hulpacties is, hoe pragmatisch en doelmatig men te werk ging. Van meet af aan werd benadrukt dat de hulpverleners eerlijk en onpartijdig te werk dienden te gaan. Ze mochten geen onderscheid maken naar godsdienst en moesten zich richten op hen, die door de watersnood zo behoeftig waren geworden dat ze niet meer zelfstandig in hun eigen levensonderhoud konden voorzien. Voorrang moest worden gegeven aan het herstel van de huizen en de vervanging van omgekomen vee, omdat deze schadeposten het diepst ingrepen in het leven van de getroffensten.² De aanpak van 1741 werd bij de latere hulpacties verbeterd. Na de ramp van 1770-71, die een groot deel van het Gelders rivierengebied trof, werd voor het eerst bewust gebruik gemaakt van de pers om fondsen te werven. Was in 1741 de Alblasserwaard nog feitelijk bevoordeeld, vermoedelijk omdat ze het dichtst bij lag en ook tot het gewest Holland behoorde, nu was van politieke bevoordeling van afzonderlijke gebieden geen sprake meer. In weerwil van het losse staatsverband had zich blijkbaar in de Republiek binnen enkele decennia een sterk saamhorigheidsgevoel ontwik-

2 *Verhaal van de wyze, op welke de penningen ten behoeve der noodlydenden, in de overstroomde landen van Gelderland en Holland, in den aanvang des jaars 1741, te Amsterdam en elders ingezameld, bestierd en besteed zyn* (Amsterdam 1742) passim.

keld. Uitgangspunt voor de schaal van de hulpverlening werd de omvang van de nood in een bepaald gebied. Terecht werd in 1770-71 extra hulp gegeven aan de bewoners van de laagst gelegen gebieden omdat daar het water het langst was blijven staan.³ Bij de actie van 1781 voor het Land van Maas en Waal zouden zij zelfs de meeste hulp ontvangen. Bevorderlijk voor een eerlijke verdeling van de hulp was ook het feit dat de hulpcommissies geacht werden in een openbaar rapport over hun doen en laten rekening en verantwoording af te leggen. Daarmee hadden alle geldgevers en ook andere geïnteresseerden de mogelijkheid hun beleid te controleren. Tegenwoordig gebeurt dat niet meer en dat is te betreuren. Ten eerste omdat, terecht, veel geldgevers best wel willen weten hoe hun bijdragen besteed zijn. Ten tweede omdat hulporganisaties vaak dan ten onrechte de indruk laten bestaan, dat ze door het ontbreken van deze publieke controle eerder in de verleiding kunnen komen om te eigenzinnig of te onverantwoord met hun fondsen om te springen.

De hulpactie na de watersnood van 1784: het model voor de toekomst

De hulpactie die een commissie van Amsterdamse burgers tijdens en na de grote watersnood van 1784 voerde, onderscheidde zich van de voorgaande acties door haar ongekend grote omvang en de naar huidige maatstaven zeer professionele aanpak. Voor het eerst werd via een gerichte campagne geld ingezameld in de hele Republiek, werd de schade geïnventariseerd aan de hand van voorgedrukte formulieren en werden in het rampgebied districtscommissies ingesteld om de schade-opgaven te controleren en de hulp te verdelen volgens de richtlijnen van het organiserend comité. Uitdrukkelijk werd hierbij voorrang gegeven aan het herstel van de landbouw en aan herstel van blijvende schade. Deze actie zou het model voor de toekomst vormen.

Overstroming van den Rijnland in't Jaar 1770.

Overstroming van de Rijnland in 1770. Uit: A.M.A.J. Driessen, *Watersnood tussen Maas en Waal. Overstromingsrampen in het rivierengebied tussen 1780 en 1810* (Zutphen 1994).

3 *Verhaal wegens de twee laatste overstromingen, in de Betuwe, de graafschappen Buuren en Kuilenburg, en aangrenzende landen...* (Rotterdam 1773) passim.

De commissie spande zich eerst in om het dagelijks leven in het rampgebied zo snel mogelijk weer op gang te brengen. Het was de bedoeling dat de boeren weer zo snel mogelijk aan de slag konden gaan om nog hetzelfde jaar een oogst van hun velden te kunnen halen. Zodra het land begon

Schutblad van het gedenkboek over de watersnood van 1784. Uit: A.M.A.J. Driessen, *Watersnood tussen Maas en Waal. Overstromingsrampen in het riviereengebied tussen 1780 en 1810* (Zutphen 1994).

droog te vallen, werden zaai- en pootgoed verstrekt. Voorts werd extra hooi voor het vee aangevoerd om te voorkomen dat dit alsnog zou bezwijken. Eveneens zeer snel begon de commissie met de inventarisatie van de schade. Toen bleek dat de binnengekomen schadeopgaven zeer uiteenlopend van kwaliteit waren, besloot ze alsnog een uniform schadeformulier te ontwerpen. In de richtlijnen bij deze schadeformulieren die naar de overheden in het rampgebied werden gezonden, stond niet alleen dat de bestuurders eerlijk en onpartijdig te werk moesten gaan, maar ook dat ze geen schade aan openbare gebouwen of voorzieningen, bijvoorbeeld dijken en wegen, mochten opnemen. Het herstel daarvan werd door het hulpcomité als de taak van de plaatselijke gemeenschap beschouwd. Ten slotte dienden de plaatselijke autoriteiten een verklaring te tekenen dat zij de schade naar waarheid hadden opgegeven en geen huisgezinnen op de lijst hadden gezet, die zelf in hun schade konden voorzien.

Omdat de fondsen ondanks de hoge collecteopbrengst van 2,5 ton niet toereikend waren, stelde de commissie bewust prioriteiten. Begonnen werd met de vervanging van omgekomen vee en het herstel van de huizen. Al in april, zodra het land weer droog was gevallen en de dieren weer naar buiten konden, werden de eerste uitkeringen gedaan aan gedupeerde veehouders. In beginsel werd evenals in 1741 het verlies van maximaal een of twee koeien per huishouden vergoed. Bij het herstel van huizen was het echter niet mogelijk om uniforme richtlijnen te hanteren. Niet alleen bleken de schadeopgaven zeer uiteenlopend, maar ook bedroeg de totale som van de geregistreerde schade een veelvoud van de beschikbare hulp gelden. Besloten werd ter plaatse de situatie te laten onderzoeken door onpartijdige,

belangeloos optredende deskundigen uit het gebied zelf, die bekend waren met de plaatselijke omstandigheden. De commissie belegde met hen een gemeenschappelijke vergadering in Beusichem om nadere regelingen te treffen. Het beraad mondde uit in een aantal regelingen en afspraken. Het rampgebied werd onderverdeeld in districten, voor elk waarvan een commissie van deskundigen werd gevormd, die zorg moest dragen voor de uitvoering van het herstel van huizen. Voorrang moest hierbij worden gegeven aan de armen. Men ging zo zuinig te werk dat men nog geld overhield. Dit geld werd besteed aan de compensatie van eerder afgewezen schadeposten.

De uiteindelijke verdeling van de hulpelden werd door de commissie in haar eindrapport uitvoerig verantwoord. Meer dan 55 procent was besteed aan het herstel van huizen. Circa 2400 huishoudens ontvingen hier toe een substantiële uitkering. Aan vervanging van omgekomen vee echter werd nog geen 12 procent besteed. Relatief de meeste gelden gingen naar het benedendeel van het rivierengebied. De uitvoeringskosten van de hulpactie, die circa 5 procent van de collecteopbrengst bedroegen, waren naar huidige maatstaven opvallend laag. Het succesvolle optreden van de commissie maakte grote indruk. Ze appelleerde door haar landelijke opzet ook aan gevoelens van nationale saamhorigheid.

Hulpacties op initiatief van de overheid

De hulpactie van 1784 was de laatste die door particulieren zonder tussenkomst van de overheid georganiseerd werd. Na de Bataafse omwenteling van 1795 sloeg de afzijdige houding van de overheid geheel om. In de plaats van het staatsbestel van de Republiek kwam een nieuwe eenheidsstaat en in de daaropvolgende jaren ontwikkelde zich verrassend snel een sterk centraal gezag. Deze centrale overheid zag het vanwege haar nationale aspiraties wel als haar taak zorg te dragen voor de hulpverlening. Sociaal-economische motieven waren er ook. De financiële positie van de staat was zo zorgelijk dat ze zich geen nog grotere ontevredenheid bij de bevolking en inkomstenverliezen door schade aan de landbouw veroorloven kon. De overheid ging echter niet over tot rechtstreekse steunverlening aan particulieren, maar deed een beroep op de burgerij in de niet-getroffen gebieden. Alleen de kosten van de noodhulp werden uit de schatkist vergoed mits ze niet te hoog opliepen. In dat geval werden alsnog particuliere fondsen aangewend. Dit voorbeeld zou door de Nederlandse overheid

van na 1813 worden nagevolgd. Hulp was immers een gunst, geen recht.

De nieuwe centrale overheid haakte dankbaar op het voorbeeld van 1784 in en bouwde hierop voort. Bij de overstromingsrampen van 1799, 1809, 1820, 1855 en 1861 werden de commissies voor de hulpverlening benoemd door de centrale overheid in Den Haag. Tijdens de watersnood van 1809, de grootste ramp die het rivierengebied ooit trof, kwam de hulpverlening direct onder leiding van de hoogste overheid, die hiervoor zelfs 1 ton uittrok. Tevens kondigde koning Lodewijk Napoleon voor het hele koninkrijk een dank- en bededag en een landelijke collecte voor de watersnoodslachtoffers af. De actie werd met een opbrengst van bijna 1 miljoen gulden een groot succes. Voorts stelde de koning een eigen, lan-

delijke hulpverleningscommissie in, die, anders dan in 1784, haar werk onder strikt overheidstoezicht moest doen. Eind 1809 werd door haar de structurele hulpverlening beëindigd. Na aftrek van de kosten van de noodhulp had daarvoor bijna 6 ton geres-teerd. Twee derde van die som werd uitgegeven aan het herstel van huizen. Het grootste deel van de hulp werd terecht besteed in de gebieden die het het zwaarst te verduren hadden gehad. Na de overstromingen van 1820 volgde koning Willem I het beleid van zijn voorganger. Het succes van de hulpverlening van 1809 en de populariteit die koning Lodewijk Napoleon hierdoor bij de bevolking verwierf, zullen daaraan niet vreemd zijn geweest. De collecte bracht f 710.000,- op. Anders dan in 1809 werden nu wel de provinciale bestuurders bij de hulpverlening betrokken. De verdeling van de hulpelden werd voor het eerst per provincie verantwoord.⁴ In 1855 en 1861 nam evenals in 1809 en 1820 de landsoverheid wel het initiatief tot de structurele hulpverlening en hield ze een landelijke inzamelingsactie,

IJsgang en dijkdoorbraak bij Vuren (Tielerswaard), 1 februari 1799. Uit: A.M.A.J. Driessen, *Watersnood tussen Maas en Waal. Overstromingsrampen in het rivierengebied tussen 1780 en 1810* (Zutphen 1994).

ning Willem I het beleid van zijn voorganger. Het succes van de hulpverlening van 1809 en de populariteit die koning Lodewijk Napoleon hierdoor bij de bevolking verwierf, zullen daaraan niet vreemd zijn geweest. De collecte bracht f 710.000,- op. Anders dan in 1809 werden nu wel de provinciale bestuurders bij de hulpverlening betrokken. De verdeling van de hulpelden werd voor het eerst per provincie verantwoord.⁴ In 1855 en 1861 nam evenals in 1809 en 1820 de landsoverheid wel het initiatief tot de structurele hulpverlening en hield ze een landelijke inzamelingsactie,

⁴ *Rapport van de Algemeene Commissie tot uitdeeling van den onderstand aan de noodlijdenden door de overstromingen van 1820...* ('s-Gravenhage 1831) passim.

maar anders dan toen liet ze de organisatie en uitvoering nu zoveel mogelijk over aan de besturen van de getroffen provincies. Door de nieuwe Provinciale Wet van 1850 hadden de provinciale overheden namelijk ruimere bevoegdheden gekregen. De prioriteiten en criteria bij de hulpverlening bleven echter dezelfde. Het geld moest eerst worden besteed aan noodhulp voor zover de plaatselijke en particuliere hulpcomités daarin niet hadden kunnen voorzien. Daarna zou alleen aan hen, die niet zelf het herstel konden bekostigen, de schade aan huizen, huisraad, gereedschap en het verlies van vee mogen worden vergoed.⁵

Hulpverlening in de twintigste eeuw

In de twintigste eeuw ontstonden er geheel andere denkbeelden over hulpverlening. Bij de verlening van noodhulp vatte de opvatting post dat deze een taak van de overheid was. De kosten van deze noodhulp werden niet meer op de getroffen en verhaald, ook al waren zij zeer welgesteld. Bij de structurele hulpverlening achtte men het niet meer voldoende als de getroffen in staat werden gesteld zelfstandig op een bestaansminimum verder te leven. Men wilde dat, voortaan evenals bij een verzekering, de schade van de natuurramp vergoed werd. Ook kwam men tot het inzicht dat een ramp grote schade toebreacht aan de nationale economie. De nieuwe opvattingen over de nationale economische politiek leidden ertoe dat de overheid het als haar taak beschouwde om getroffen bedrijven schadeloos te stellen, zodat deze een bijdrage zouden kunnen blijven leveren aan de welvaart. Dit kwam zeer duidelijk tot uiting na de watersnoodramp van 1953, toen de overheid de getroffen boeren zeer ruim tegemoet kwam.

Verwoesting door de vloed en ijsschotsen te Beusichem in 1809. Uit: A.M.A.J. Driessen, *Watersnood tussen Maas en Waal. Overstromingsrampen in het rivierengebied tussen 1780 en 1810* (Zutphen 1994).

5 J.C.W. Quack, *Gedenkboek van den watersnood in 1861...* (Dordrecht 1862) bijlagen.

Deze hulpverlening gaf zelfs de stoot tot een snelle modernisering en mechanisering van de Zeeuwse landbouw.⁶

De moderne opvattingen over hulpverlening wonnen maar langzaam terrein. Een kristallisatiepunt in dit proces was de bijzonder trieste wijze waarop na de watersnood van 1926 structurele hulp in het toen zeer zwaar getroffen Land van Maas en Waal werd verleend. Deze hulpverlening ging van meet af aan met strubbelingen gepaard. Anders dan bij de voorgaande watersnoden vond de rijksoverheid het niet nodig om in actie te komen. De regering, bij monde van minister-president H. Colijn, liet terstond weten dat ze deze ramp niet tot een nationale ramp zou verklaren. Deze watersnood mocht niet op een lijn gesteld worden met de windhoos in Borculo van een jaar eerder, die wel als zodanig aangemerkt was. De redenering was dat een windhoos niet door menselijk ingrijpen voorkomen kon worden, maar dat dijkbreuken het gevolg waren van menselijke nalatigheid. Overstromingswater kon gekeerd worden mits men de dijken goed onderhield. De uitspraak van Colijn kwam bij de gedupeerden hard aan. Gelukkig voor hen dacht een Amsterdams watersnoodcomité daar anders over. Het organiseerde met de medewerking van pers en radio een landelijke inzamelingsactie, die 4,7 miljoen gulden opbracht. Hiervan ging 1,8 miljoen gulden naar Limburg en Noord-Brabant. Bij de besteding in Gelderland van de resterende 2,8 miljoen gulden ontstonden moeilijkheden met de provinciale overheid. In 1877 was hier bepaald dat het provinciebestuur na een watersnood over de verdeling van particuliere hulp gelden besliste en de normen vaststelde voor de hoogte van schadeloosstellingen. Dit wekte grote ergernis bij de Amsterdamse commissie, die de zeggenschap over de besteding van de gelden met tegenzin uit handen gaf en instemde met een compromis. Desondanks hield het gekrakeel over de besteding van de hulp gelden aan. Weliswaar werd uiteindelijk 1,75 miljoen gulden besteed aan het herstel van huizen in het Land van Maas en Waal, maar dit bedrag was bij lange na niet toereikend. Met de herbouw van de totaal vernielde woningen was nog niet eens begonnen. Tot ontsteltenis van de gedupeerde eigenaren, voor het merendeel armlastige arbeiders, werd voor de oplossing gekozen dat zij verplicht werden voor de helft van de nieuwbouwkosten een tweede hypotheek af te sluiten op hun vernielde huis. De andere helft zou van overheidswege worden vergoed. Deze regeling bracht velen in een onmogelijke positie. Niet alleen werd zo voor

6 Kees Slager, *De ramp. Een reconstructie* (Goes 1992) 391-402.

hen de totale hypotheeklast hoger dan de waarde van hun huis, maar ook de aflossingen waren niet op te brengen. Daar kwam nog bij dat tevoren de mensen met alleen schade aan hun huis of boerderij het herstel ervan wel volledig vergoed hadden gekregen. De betrokkenen moesten onder zware druk deze hypotheekakten toch tekenen. De meesten weigerden evenwel de aflossingen te betalen. Er volgden jarenlange processen waarbij ze financieel gesteund werden door het dagblad *De Telegraaf*. Pas eind jaren dertig werd deze kwestie geregeld.

Nog schrijnender was het lot van de gezinnen die hun huurhuizen kwijtgeraakt waren. Hun schadeopgaven werden terzijde gelegd. De keiharde officiële redenering was dat ze geen schade konden hebben, omdat hun huis niet hun eigendom was. Ook de gemeentebesturen weigerden deze gezinnen te helpen. Hun situatie was uitzichtloos. Ze leken veroordeeld tot een permanent verblijf in een kil noodonderkomen. Dankzij een actie van de *Telegraaf* werd voldoende geld ingezameld voor de bouw van ook nieuwe huizen voor hen. In 1928 konden ze die na twee winters eindelijk betrekken.⁷

De problemen bij de hulpverlening in het Land van Maas en Waal trokken mede door de hulpacties van de *Telegraaf* landelijk sterk de aandacht. De wispelturigheid van het regeringsbeleid, waardoor in 1925 en 1927 twee windhozen in Gelderland wel tot nationale rampen waren verklaard en de watersnood in 1926 niet, had voor de nodige onvrede gezorgd. Ook wilde men af van de ambtelijke bureaucratie zoals die in Gelderland gefunctioneerd had en die mede geleid had tot een zeer ongelijke afwikkeling van de schade. Om dergelijke moeilijkheden in de toekomst te voorkomen, werd in 1935 door enige landelijke hulpverleningsorganisaties een permanent nationaal steunfonds, het Nationaal Rampenfonds, opgericht. De bedoeling van het fonds was om particulieren, die schade geleden hadden, een tegemoetkoming voor deze schade te geven. De oprichting van dit fonds geschiedde uitsluitend op particulier initiatief. De rijksoverheid hield zich afzijdig en verleende ook geen financiële steun. Het Rampenfonds bewees voor het eerst zijn nut bij de watersnoodramp van 1953. Na de aardbeving van 1992 in Limburg gaf het Fonds, omdat de regering aanvankelijk in gebreke bleef, zelf een rampverklaring uit. Pas na sterke aan-
drang van parlement en publieke opinie was het kabinet bereid zelf een substantiële bijdrage te leveren. Een speciaal voor de hulpverlening opge-

7 H. van Heiningen, *Wee den vergetenen! De watersnood van 1926 en de wederopbouw van Maas en Waal* (Wychen 1985) passim.

richte stichting nam onder toezicht van het Nationaal Rampenfonds de verdeling van de hulp gelden op zich.

Bij de wateroverlast van de rivieren in 1993 en 1995 heeft het Rampenfonds op gelijke wijze gewerkt. Een overstromingsramp als gevolg van dijkbreuken deed zich toen gelukkig niet voor, maar de schade en ontwrichting waren groot, in 1993 vooral vanwege de toen onverwachte wateroverlast, in 1995 ook als gevolg van de massale evacuaties waartoe de overheid toen uit voorzorg besloot. De schade van particulieren, die buiten Limburg vooral bestond uit evacuatieschade, werd beide malen vrijwel volledig vergoed. Ook de boeren en het bedrijfsleven hadden in die jaren grote schade geleden. Hiervoor trof de overheid voorzieningen. Uiteindelijk bleven de gevolgen ook voor hen beperkt. Na de goede afloop kwamen de bedenkingen. De regering was achteraf niet gelukkig met de getroffen schade-regelingen, waarbij de schade in feite per geval was verdeeld tussen particulieren, bedrijven, het Rampenfonds en de overheid. Ze vond dat er een verplichte verzekering tegen natuurrampen moest komen. Ze besprak met de verzekeraars de invoering van een nationale rampenverzekering, maar zag hier toch vanaf omdat de voorgestelde financiering hiervan door de burgers en het bedrijfsleven te omstreden bleek. Gesteld werd dat de overheid bij een rampenverzekering ook een eigen verantwoordelijkheid had, die ze niet volledig mocht afwentelen.⁸ Daarmee is het laatste woord over deze verzekering nog niet gezegd. Bij een nieuwe ramp zal ze ongetwijfeld weer ter sprake komen.

8 NRC 16-02-95 en 16-01-96.

(mededeling)

Groniek zoekt

voor haar Supplements-gedeelte:

Auteurs & Recensenten

Ben je ouderejaars Geschiedenis of afgestudeerd en wil je je inzichten eens publiceren in een historisch tijdschrift? Stuur dan een bijdrage in de vorm van een artikel (4000 woorden) of een recensie (800 woorden) naar Groniek (zie onderstaand adres). Recensies dienen wel recent verschenen literatuur te betreffen. Plaatsing is **niet** gegarandeerd.

Voor meer informatie:

Redactie *Groniek*, Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen
(bereikbaar op werkdagen tussen 12 en 14 uur)
fax: 020-8748053 / tel: 050-3636020 / e-mail: groniek@let.rug.nl

Alles over toen

vindt u nu

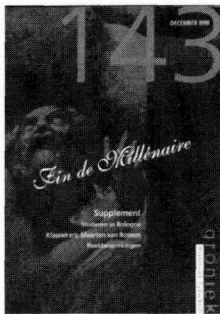
bij Scholtens Wristers

typisch Scholtens Wristers
boeken en multimedia

Guldenstraat 20 Groningen Telefoon (050) 313 97 88 E-mail: info@scholtens-wristers.nl www.scholtens-wristers.nl

Supplement

Historisch Tijdschrift Groniek

Verkrijgbaar bij deze boekhandels:

Atheneum, Spui 14-16, Amsterdam

Martyrium, van Baerlestaat 170-172, Amsterdam

Athena's, Oude Kijk in 't Jatstraat 42, Groningen

Boomker & Savenije, Zwanestraat 41-43, Groningen

Godert Walter, *Oude Ebbingestraat 53, Groningen*

Scholtens Wristers, Guldenstraat 20, Groningen

Dekker vd Vegt, *Plein* 1944 no. 129, Nijmegen

Donner Boeken, *Lijnbaan 150, Rotterdam*

Losse nummers zijn ook verkrijgbaar bij **Stichting Groniek**, voor meer informatie zie colofon

Nieuw Nummer uit in April 2000

Nr. 148, Thema: Kind